

DEDE KORKUD'UN KOPUZUNDAN OSMANLI ŞİİRİNDEKİ AŞKIN KOPUZUNA

Neslihan KOÇ KESKİN¹

ÖZET

Bir müzik âleti olmanın ötesinde kopuz, Türk toplumunda şaman, baksı ve ozana İslâmiyet'ten önce ve sonra arkadaş olmuş, birçok fonksiyonu üstlenmiştir. Türk Mitolojisi'nin temellerinden birini oluşturan kopuz, Dede Korkud'la özdeşleşmiş ve Hikâyelerde de yer almıştır. Bu yazımızda, kopuz redifli 12 gazel muhtevâ açısından incelenmiş, divan, mesnevî gibi müstakil eserlerden de örnek beyitler verilerek, kopuzun hangi özelliklere sahip olduğu, nerelerde çalındığı gibi konularda bilgi verilmiş, kopuzun Dede Korkud Hikâyelerindeki ve Osmanlı Şiirindeki özellikleri karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkud'un Kopuzu, Türk kültürü, Osmanlı Şiiri, gazel, kopuz, nazire

FROM DEDE KORKUD'S KOPUZ TO LOVE'S KOPUZ IN OTTOMAN POETRY

ABSTRACT

Beyond being a musical instrument, kopuz, has been a friend to shaman, baksı and singer in Turkish society before and after the Muslim world and undertaken many functions. Being one of the fundamentals of Turkish mythology, kopuz has been identified with Dede Korkud and also appeared in stories. In this paper, 12 kopuz repeated word lyrics have been analyzed in terms of content, information has been given about the characteristics of kopuz and where it was played with the help of the couplet samples from self-contained works like poems with rhymed couplets and the characteristics of kopuz in Dede Korkud Stories and Ottoman Poetry have been compared.

Key Words: Dede Korkud's Kopuz, Turkish Culture, Ottoman Poetry, gazel, kopuz, nazire

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOPUZ VE DEDE KORKUD'UN KOPUZU

“Her milletin ilk nağmelerini terennüme mahsus millî bir sazı vardır ki esâtirine girer ve hatırası asırlarca saklanır. İşte en eski Türk baskı-ozanlarının sagular destanlar okunurken yahut diğer yarı dinî âyînlerde kullandıkları en eski millî musîkî aleti kopuzdur.”²

Fuat Köprülü'nün “en eski millî musîkî âleti” olarak tanımladığı kopuzun Türk kültüründeki önemini Ahmet Caferoğlu benzer bir ifadeyle, “millî nağmeleri terennüm etmeğe mahsûs bir musîkî âleti” olarak ve şu şekilde ifade etmiştir:

“Hiç şüphe yoktur ki, her bir iptidâî kavimde olduğu gibi, kadim Türklerin de kendi millî ruh ve zevklerini tatmin, millî nağmelerini terennüm etmeğe mahsûs bir musîkî âletine mâlik olmaları lazım gelirdi. Hele iptidâî cemiyetlerde nazımla beraber, musîkinin de aynı derecede rağbet bulması nazarı dikkati alınır, Siberya yaylalarındaki göçebe Türkün, tabiat ilhamıyla vücûda getirdiği manzum mahsûlünü, ezici ve monoton

¹ Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, neslihan@gaazi.edu.tr

² Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 102.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

bozkırlarda, bir musîkî âletile okşaması ve terennüm etmesi kadar tabîi hiçbir şey olamaz.”³

Kopuz, Divânü Lügati't-Türk'te; *kubuz* “uda benzer bir çalgı”, *kubuzluğ* kişi “kopuz, ut çalan kişi”, *kubzadı* “kopuz, ut çaldı”, *kubuz kubzaldı* “kopuz, ut çalındı”, *kubzaşmak* “kopuz çalmakta yarış yapmak”, *bucı kubuz* “inleyen utlardan bir ut” gibi kullanım ve tanımlarıyla yer almıştır.⁴ Bununla birlikte kopuz en çok Dede Korkut’la özleşmiştir. Hikâyelerde kopuzun geçtiği bölümler şu şekildedir:

Kopuzu ozan çalar ve onunla gezer,

*Kolça kopuz götürüp ilden ile bigden bige ozan gezer.*⁵

Eğlence için çalınır, Bamsı Beyreg’i esir alan kâfirler ona kopuz çaldırmışlardır:

*Begregi dahi getirüp kopuz çaldırırlardı.*⁶

Hikâye’nin devamında Bamsı Beyreg, Yalançı oğlu Yaltaçuk ile Banı Çiçek’in evleneceğini yolda karşısına çıkan bir ozandan öğrenir, ozandan, atının karşılığında kopuzunu şu şekilde ister:

*“Mere ozan kopuzun mana virgil atumu sana vireyim, sakla gelem bahasın getürem alam didi. Ozan aydur:Avazum gedilmedin ünüm yoğulmadın bir atdur elüme girdi, iletayim saklayayım didi.”*⁷

Kopuzu alan Bamsı Beyreg, Banı Çiçek’in düğün otağına gelerek onun kopuz eşliğinde oynamasını ister:

*“Hanum maksudum oldur ki ere varan kız kalka kol saluban oynaya men kopuz çalam didim.”*⁸

Hikâyelerde anlatımın akıcılaştığı lirik bölümlerde kopuz çalınır.

Dirse Han ile Boğaç Han’ın karşılaşmasında Dirse Han kolca kopuzunu ister:

*“Kırk yoldaşım aman, Tanrı’nun birligine yokdur güman, benüm elümi şişün, kolça kopuzum elüme virün didi.”*⁹

Dirse Han Oğlu Bugaç Han Boyı

Kopuz güç verir. Kan Turalı Selcen Hanım ile evlenebilmek için boğa ile dövüşmek zorundadır. Boğanın Kan Turalı’yı öldüreceğini düşünen kırk yiğitler ağlamaya başlamıştır. Kan Turalı, onlardan kendisini kopuzla övmelerini istemiştir ve bu şekilde deve ve aslanı da yenmiştir:

*“Hey kırk işüm kırk yoldaşım niye ağlarsız, kolca kopuzum getirün öğün meni didi.”*¹⁰

Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyı

Kopuz Dede Korkut’a ait olduğu için çalan kişiye bu saygıdan ötürü dokunulmaz. Egred, kardeşi olduğunu bilmeden uyuyan Segrek’in yanına gelmiş, belinde kopuzu olan Segrek’in kopuzunu çalarak onu uyandırmıştır. Segred, uyanınca kılıcına uzanmış ama Egred’in elinde kopuzu görünce şunları söylemiştir:

*“Mere kafir Dede Korkut kopuzu hürmetine çalmadum didi, eger elünde kopuz olmasayidi, ağam başıyicün seni iki para kılur idüm didi. Çekdi kopuzu elinden aldı.”*¹¹

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı

³ Ahmet Caferoğlu, “Cihan Edebiyatında Türk Kobuz’u I”, *Ülkü*, C.8, S.45, s. 203.

⁴ Besim Atalay, *Divânü Lügati't-Türk*, TDK Yay., Ankara 1998-1999. Sırasıyla c.1 s.365; c.1 s.495; c. 2 s. 283; c. 2 s. 235; C. 2, S. 220; c. 3, s. 173.

⁵ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara 1964, s. 2.

⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 43.

⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 37.

⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 42.

⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 12.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 71.

¹¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 106.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Kopuz övgü vasıtasıdır ama kâfirler kopuzla övülmez. “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz’un Çıkardığı Boy”da kâfirler Kazan’ın kopuzla kendilerini övmesini istemişler ama o onları “*Seni ögmegüm yok*” diyerek övmemiştir.¹² Yine aynı hikâyede Uruz’un babası Kazan’ı esaretten kurtarıp Oğuz iline getirmiş, yedi gün yedi gece toy yapılmış, sonucunda Dede Korkut kopuz çalmış ve dua etmiştir.¹³

Dede Korkut Hikâyelerindeki kopuzun işlevi ile ilgili Bahaeddin Ögel şu tespitlerde bulunmuştur:

1. Velilik ve ululuk sembolü idi. Dede Korkut’ta görüldüğü gibi.
2. “Gazi erenlerin başına ne geldiğini” söyleyen bir sembol idi.
3. “Ulularla haberleşme”, medet ve yardım isteme sesiydi.
4. “Kopuzla öğülen yiğitlere güç veren” boğalar ile buğrular yenmelerine imkan veren, ilahî bir sestti. Kanturalı Hikâyesi’nde olduğu gibi...
5. Topluluğa haber veren, halkı uyaran kutlu ses de kopuzun kutlu sesidir. Beyrek’in yurduna dönüşünde, atını verip, bir kopuz alması gibi...
5. “İyi ruhları çağıran, kötü ruhları kovan kutlu ses de” kopuzun sesidir.¹⁴

Hikâyelerde kopuzun geçtiği yerleri ve bu yerlerde kopuzun işlevini belirttikten sonra, yazımızın devamında Osmanlı şiirinde kopuz nasıl ele alınmıştır, özellikleri nelerdir? sorularının cevapları aranmıştır.

OSMANLI ŞİİRİNDE KOPUZ

Osmanlı şiirinde kopuzla¹⁵ ilgili olarak bu yazımızda tespit ettiğimiz kopuz redifli 12 gazel¹⁶ ile birlikte divânlar ve mesnevilerden taranan kopuzun yer aldığı beyitler incelenmiştir. Bu gazeller Hâmizâde Celîlî¹⁷, Figânî¹⁸, Gedâyî, Hadîdî, Harîmî (Şehzâde Korkud)¹⁹ Edirneli Nazmî²⁰, Revânî²¹, Sabâyî, Şânî²², Sûzî, Vasfî²³ ve Zâ’îfî’ye²⁴ aittir. Şairler hakkında kısa bilgiler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

¹² Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 109-110.

¹³ Muharrem Ergin, *Dede Korkud Kitabı*, s. 115.

¹⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, c. 9, s. 5.

¹⁵ Kopuz’la ilgili olarak Meseret Diriöz’ün de bir yazısı bulunmaktadır. Diriöz nazire gazelleri makalesine dahil etmemiştir. “Kopuz ve Klasik Edebiyatımız”, *Türk Kültürü*, C. 14, Ankara 1976, s. 168.

¹⁶ Gazellerden, yayımlanmış veya tez olarak çalışılmış divanlarda olanlar bu eserlerden, diğerleri ise *Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, (Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s. 1233-1237), ve *Pervâne Beg Mecmuası*’ndan (Erdoğan Taştan, *Pervâne Beg Nazire Mecmuası* (199b-230b) Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001, s. 196-199) karşılaştırılarak alınmıştır. Her iki mecmuada aynı sırayla Vasfî, Revânî, Sûzî, Hadîdî, Gedâyî, Sabâyî, Harîmî’nin gazelleri; *Mecma’ü’n-Nezâ’ir*’de farklı olarak Harîmî’den sonra Edirneli Nazmî’nin gazeli de vardır. *Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*’de (Mustafa Canpolat, *Ömer Bin Mezîd Mecmû’atü’n-Nezâ’ir*, TDK Yay., Ankara 1982.) ve *Camiü’n-Nezair*’de (Yasemin Ertek Morkoç, *Eğridirli Hacı Kemal’in Camiü’n-Nezair’i –Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme-*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2003.) kopuz redifli gazeller yer almamıştır.

¹⁷ Arzu Atik, *Celîlî Divânı (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003, s. 126, G138.

¹⁸ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001, s. 57.

¹⁹ Filiz Kılıç, “Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkut”, *Bilgi*, 1996, s.211.

²⁰ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma’ü’n-Nezâ’ir*, s. 1237.

²¹ Ziya Avşar, *Revânî Divanı*, Konya 2007, G155.

²² Filiz Kılıç, *Meşâ’irü’-Şu’ârâ İnceleme Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi SBÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi), C. 2, Ankara 1994, s. 789-790.

²³ Çavuşoğlu, Mehmed, *Vasfî Divânı*, İstanbul 1980, s.80.

²⁴ Kâmil Akarsu, *Rumelili Zâifî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 160.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Celîlî	öl.1563-64	Bursa'da doğmuştur. Adı Abdülcelîl'dir. Hamse'si, Divan'ı, Şeh-nâme Tercümesi, Yusuf u Züleyha adlı eserleri vardır. ²⁵
Figânî ²⁶		
Gedâyî	16.yy.	Antakyalı'dır. Kâtiplik yapmıştır. Mevlevî dergâhına bağlanmış, Mesnevî talim etmiştir. ²⁷
Hadîdî	öl.1533/34	Edirne yakınlarındaki Ferecik kasabasındandır. Kasabasinda hatiplik yapmıştır. Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseri vardır. ²⁸
Harimî	öl.1513	Şehzâde Korkud II. Beyazîd'in oğludur. Amasya'da doğmuştur. Amasya, Manisa, Antalya, Lazkiye'de idarî görevlerde bulunmuştur. Manisa'da boğularak vefat etmiştir. ²⁹
Nazmî	öl.16.yy.	Edirnelidir. Asıl adı Mehmed'dir. Dîvân, Mecma'ü'n-Nezâ'ir, Pend-nâme-i Atâr Çevirisi, Münşe'ât adlı eserleri vardır. ³⁰
Revânî	öl.1523/24	Asıl adı İlyas Şüca Çelebi'dir. Edirneli'dir. Yavuz Sultan Selim dönemi şairlerindendir. Dîvân'ı ve İşret-nâme adlı eserleri vardır. ³¹
Sabâyî	15.yy.	Edirneli'dir. Asıl adı Hayreddin'dir. Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazîd dönemlerinde yaşamıştır. Dîvân, Sırât-ı Müstakîm, Menâkıb-ı Üveyse'l-Karani ve Gazavat-nâme eserleridir. ³²
Suzî	15.yy.	Prizrenli'dir. II. Beyazîd döneminde Prizren'de ölmüştür. Mihaloğlu Ali Bey Gazavatnâmesi vardır. ³³
Şanî	16.yy.	İstanbul Kuloğlu'dur. Yeniçeridir. Hezel tarzında şiirleri vardır. ³⁴
Vasfî	15.yy.	Sultan II. Bâyezîd devri şairlerindendir. Serezli'dir. ³⁵
Zâ'îfî	öl.1557.	Adı Pir Muhammed b.Evrenos b. Nüreddin olup bugün Yugoslavya topraklarında bulunan Kratova kasabasındandır. Dîvân, Kitâb-ı Bağ-ı Behîşt, Bostân-ı Nesâyih, Serfüzeşt, Münşe'ât gibi eserleri vardır. ³⁶

²⁵ Şevkiye Kazan, "Hâmi-zâde Celîlî ve Gazelleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı-II) Volume 2/4 Fall 2007, s.466-494.

²⁶Gazel, Abdülkadir Karahan'ın *Figânî ve Dîvânçesi* adlı eserinde yoktur. (Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Dîvânçesi*, İstanbul 1966.) *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*nde Karamanlı başka bir Figânî vardır, ölüm tarihi 1531/32 olan Figânî'nin *Dîvân'ı ve İskendernâme* adlı eserleri vardır.Bu şiir bu Figânî'ye ait olabilir. Haluk İpekten vd.; *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 150.

²⁷ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 202.

²⁸ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 204-205.

²⁹ Filiz Kılıç, "Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkud", s. 211.

³⁰ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 96-111.

³¹ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Ankara 1998, s. 95-112.

³² Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 258.

³³ Fatih Köksal, *Edirneli Nazmî Mecma'ü'n-Nezâ'ir*, s. 270.

³⁴ Filiz Kılıç, *Meşâ'irü'-Şu'ârâ İnceleme Tenkitli Metin*, c. 2, s. 789-790.

³⁵ Mehmed Çavuşoğlu, *Vasfî Dîvân*, s.3.

³⁶ Kâmil Akarsu, *Rumelili Zâifî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, s.11, 27-31.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Bu gazellere ek olarak eserlerinde kopuz yer alan şairler ve eserleri şunlardır:

Şairin adı	Yaşadığı yy.	Eseri
Ahmed Paşa	15.yy.	<i>Divân</i>
Âli (Gelibolulu)	16.yy.	<i>Divân</i>
Derviş Hayâlî	15.yy.	<i>Ravzatü'l-Envâr</i>
Fahri	14.yy.	<i>Hüsrev ü Şirin</i>
Fazlî	16.yy.	<i>Gül ü Bülbül</i>
Fuzûlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Gülşehri	14.yy.	<i>Mantuku't-Tayr</i>
Hoca Mesud	14.yy.	<i>Süheyl ü Nevbahâr</i>
Kadı Burhaneddin	14.yy.	<i>Divân</i>
Lütfî	16.yy.	<i>Latîfî Tezkiresi</i>
Me'âlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Mesîhî	16.yy.	<i>Divân</i>
Nev'î	16.yy.	<i>Divân</i>
Revânî	16.yy.	<i>İşretnâme</i>
Sun'î	16.yy.	<i>Divân</i>
Şeyh Gâlib	18.yy.	<i>Hüsn ü Aşk</i>
Şeyhî	15.yy.	<i>Hüsrev ü Şirin</i>
Usûlî	16.yy.	<i>Divân</i>
Zâtî	16.yy.	<i>Divân</i>
Ziyâî	16.yy.	<i>Divân</i>

Hem bu gazeller çerçevesinde hem de taranan beyitlerden hareketle, kopuzun çeşitli şekil özelliklerini başlıklar halinde ve teşbih unsurları bağlamında yazımızda vermeye çalıştık:

Kopuz: Sazların En Seçkinidir.

Revânî, 'İşret-nâme'sinin musiki aletlerine ayrılan bölümünde kopuzun sazların en seçkini olduğunu söyler:

Kopuz gibi kanı bir hûb âvâz

Ki sâzın cümlesinden ola mümtâz

Revânî, 'İşret-nâme, b439³⁷

³⁷ Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, s.219.

KOPUZUN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Boynu eğik ve damağı çatlak

Kopuzun boynu eğiktir. Zâtî'ye göre kopuz, sevgilinin güzelliğini ve sesini duyunca boynunu eğmiş, damağını çatlatmıştır:

*Gördi çün nakşun işitdi sözün ey rûh-efzâ
Egüben boynunu çatlatdı damağını kopuz
Zâtî, G526-4³⁸*

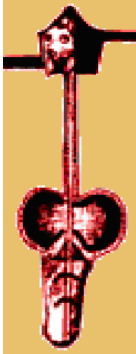
Sînesi Delik

Yandaki ve yukarıdaki resimde de görüldüğü üzere³⁹, kopuzun gövdesi oyuktur. bu durumu *feleğin kopuzun sinesini derd ile deldiği* şeklinde hüsn-i ta'lîl sanatıyla yorumlamıştır:

*Derd ile sînesini deldi vü burdı kulagın
Ne suç işledi aceb çerh-i sitemkâra kopuz
Gedâyî, b4*

Celîlî'ye göre ise, aşk acısı kopuzun göğsünü delmiştir:

*Deldi gam sînemi dil nâle kılır oldı meger
Mutrib-i ışk elinden ten-i bîmâr kopuz
Celîlî b8*

Gedâyî

İleriki bölümlerde değindiğimiz ney ve Hz. Eyüp benzetmelerinde de bağrının delik olduğu söz konusu edilmiştir.

Kılları, kırışleri, telleri

Eskiden telli sazlar ile kopuzlar, at kılları ile süsleniyor ve seslendiriliyorlardı.⁴⁰ Beyitlerde özellikle “kıl” kelimesi, sevgilinin saçlarını da çağrıştıracak şekilde yer almıştır. Hadîdî, ‘kopuzun her kılı dil olup, sevgilinin perçemini anlatır’ derken, sevgilinin saçlarının da bir tür kıl olmasından yola çıkmıştır:

*Perçemi vasfın ider her kılı tende dil olup
Cânunu yakdı Hadîdî bu siyehkâra kopuz
Hadîdî, b7*

Aşka tutulmuş Vasfî'ye arkadaş olalı kopuzun her kılı figân etmektedir:

*Her kılı cism-i nahifinde figânlar eyler
Hem-nefes olalı Vasfî-i giriftâra kopuz
Vasfî, b6*

Kiriş, bağırsak anlamındadır. Mehmed bin Süleyman'ın 1427 yılında Arapça'dan çevirdiği *Hayâtü'l-Hayvân* adlı eser hayvanlar hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre kurt bağırsağından kopuza tel yapılmıştır:

“Kurt bağırsağından kırış düzüp kopuza daksalar da çalsalar kalan kopuz kılları kırıla.”⁴¹

Şânî, “çalmak” fiilinin, “yere vurmak” ve “kopuz çalmak” anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanırken, bağırsaktan yapılmış telleri kasteder:

*Çaldum ayagina tolaşdı bağırsağı anun
Karşuna egdügiçün boynunu mestâne kopuz
Şânî, b3*

³⁸ Zâtî *Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon*, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1970, c.2, s.30.

³⁹ Bahâeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 9, s. 260-261.

⁴⁰ Bahâeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.9, s.92.

⁴¹ *Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1969, C.IV, s.2659.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sabâyi, kopuzun tek telli olduğunu *târ-ı yetim* tamlamasıyla söyler. Kopuz, Zühre'nin çengiyle çok telli olmasından dolayı alay etmiştir. Evliya Çelebi ise, kopuzun üç târlı olduğunu belirtmiştir:⁴²

Zührenün çengin idüp târ-ı yetim ile hacil

Nüktesin dakdı güher gibi kulaklara kopuz

Sabâyi, b3

Tel kelimesi de *Mantku't-Tayr*'daki şu beyitte geçer:

İ Süleymân şol kopuzun telini

Bur ki söyleşem bu kuşlar dilini

Gülşehri, *Mantku't-Tayr*⁴³

KOPUZ ÇEŞİTLERİ

Perdesiz-Yaylı ve Perdeli-Mızraplı Kopuz

Perde, bazı telli çalgıların (tanbur, bağlama, gitar) sapında bağlı olan, mesafeleri o müziğin ses sisteminin gerektirdiği frekans düzenine göre ayarlanmış kırıktan veya madenî sargılara⁴⁴ verilen addır. Mahmut Gazimihal'in verdiği bilgiye göre kopuzun perdeli ve perdesiz çeşitleri vardır. Perdeli kopuz kemençeye benzer, gövde ve sapı tek parçadan oluşmuştur. Sol elin kavradığı sapta perde destecikleri vardır.⁴⁵ "Perde" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki beyitte bu tür kopuzdan söz edildiğini söyleyebiliriz:

Perde altından öter karşı durup söyleyümez

'Âşık olduğunı dilden bugün ol yâra kopuz

Za'îfi, b5

Bu kopuz diz üstünde çalınır:

Dizün üstünde yatup ruhlarına itse nazar

Cüş idüp süz-ı derûnı yanar odlara kopuz

Hadidi b4

⁴² Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu Dizini, Haz. Orhan Şaik Gökyay, YKY, İstanbul 2006, 1. Kitap, s. 304.

⁴³ Agâh Sırrı Levend, *Gülşehri Mantku't-Tayr* (Tıpkıbasım), Ankara 1957, s. 297.

⁴⁴ Çinuçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 208.

⁴⁵ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Yukarıdaki minyatürde, kopuz (solda), kemânçe ve def görülmektedir. Minyatürdeki bu kopuz çeşidi perdeli kopuz tarifine uymakta ve mızrapla çalınmaktadır.⁴⁶

Perdesiz kopuz, tanbur tiplidir, yani yekpare ağaçtan olmayan kopuz çeşididir. Yarım armudî çanağına, at kılı tellerinin mümkün uzunluğuna uygun boydaki alete ayrı bir sap takılıdır. Bu çeşidin çanak ağzında alt taraftan yılan derisi gerilidir. Sopa bitişik tahtadan, gövde yüzü ortasında delik vardır. Saz dört telli olmakla beraber, sapta perde destecikleri yoktur.⁴⁷ Gazimihal'in verdiği bu bilgiye ek olarak, Ahmet Caferoğlu da "Türk Kopuzu"⁴⁸ başlıklı yazısında bu kopuz türü hakkında şöyle bilgi vermektedir:

"Kırgız-Kazaklarda ise aynı kopuz başka türlüdür. Levşin'in tarifine göre bunlardaki kopuz eski Rus kemanına benzeyip içi oyulmuş bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap raptedilmiştir. Telleri gâyet kalın olup at kılından yapılmıştır. Tıpkı viyolonsel gibi iki diz arasına sıkıştırılıp çalınmaktadır. Tonu gayet kabadır; mamañih muhtelif kuş ötmelerini takliden çıkarılan sesler ve melodiler tabiata çok yakındır. Kafkasya Nogaylarındaki kopuz, teşekkülü itibarile aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir. Bunlarınki de yayla çalınmakta olup iki telli kemana benzemektedir."

Aşağıdaki resimde görüldüğü üzere perdesiz kopuz yayla çalınır:

Beyitlerde özellikle "perdesiz" kelimesinin yer aldığını görmekteyiz. Kelimenin "sakinmadan, doğrudan" anlamlarını da kasteden şairler, ikinci tip kopuzdan bahsetmişlerdir. Harîmî'nin şu beytinde, sözünü açıkça söylemek için sevgilinin ayağını öpen, ona yalvaran bir âşık olarak düşünülen viyolonsel benzeyen kopuzdur. Çünkü bu kopuz çalan kişinin hem ayağına hem de eline değmektedir. Beyitte, "elini ayağını öpmek" deyimini ve "perdesiz" kelimesi bu sebeple yer almıştır:

*Perdesüz dimek için râzını dildâra kopuz
Elin ayagın öpüp yüz ura yalvara kopuz*

Harîmî, b1

Gedâyî ise, kopuzun sözünü sakınmadan söylediği için yüzüne el darbeleri aldığını söyler. Bu beyit ayrıca kopuz çalınırken el darbelerinden de yararlanıldığını göstermektedir:

*Perdesüz söyledüğüçün sözünü yâra kopuz
Zahmeler yir yüzüne derd ile bî-çâre kopuz*

Gedâyî, b1

⁴⁶ Metin And, "Hem Göze Hem Kulağa Osmanlı Müziği", *SkyLife*, Ocak 2005, s.124.

⁴⁷ Mahmut R. Gazimihal, *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, s.24.

⁴⁸ Ahmet Caferoğlu, "Türk Kopuzu", *Ülkü Mecmuası*, C.8, S.48, 1936, s.211.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Kulakları

Kulak, kopuzun sap kısmında yer alan burguların diğer bir adıdır. Şairler, kopuzun kulak burulmasını yani akort edilmesini değişik hayaller içerisinde kullanmışlardır:

Meâlî, kopuza bir müjde verir, sevgilinin eğlence meclisine gidilmeden hazırlıklı olunması ve kopuzun akord edilmesini gerektiğini söyler:

*Muştulayup burdı mutrib kopuzun kulagını
Varuruz bezmine diyü ol dil-ârâmun yine*

Meâlî, G81-2⁴⁹

Kopuz sevgiliye bütün sırlarını söylemek istemektedir. Bunun için kulağı buruldukça göğsünü geçirir:

*Geçirür gögsini dâyim kulagın burdukça
Dimek ister kıla dek râzını dil-dâra kopuz*

Zaîfî, b5

Gedâyî, kulak burmayı feleğin bir “ceza”sı olarak görür ve sorar: Acaba kopuzun suçu nedir?

*Derd ile sînesini deldi vü burdı kulagın
Ne suç işledi aceb çerh-i sitemkâra kopuz*

Gedâyî, b4

Gedâyî gibi Hadîdî de kulak burmayı ceza olarak görür fakat cezanın sebebi farklıdır; kopuz sakınmadan sözlerini sevgiliye söylemiştir:

*Perdesiz söyledüğüçün sözi dildâra kopuz
Güşmâl itdügine incine mi yâra kopuz*

Hadîdî, b1

Harîmî'ye göre ise, “kulak burmak”, “sırların ağyara söylenmesinin önlenmesi” için alınan bir tedbirdir:

*Mutrib alup dizi üstine kulagını burar
Dimesün diyü meger sırrını agyâra kopuz*

Harîmî, b3

Ahmet Atilla Şentürk, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler adlı eserinde kopuz hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Kopuz hakkında müstakil tasvirlerle fazlaca rastlanmamaktadır. Kopuz daha çok âşğın yolculuk sırasında rastladığı bir köşk içindeki tahtın üzerinde duruyor olarak zikredilir, fakat tasvîr edilmez. Musiki meclisleri içinde ise, sadece ismi zikredilir ve hemen her defasında kulağının burulmasından bahsedilir, dolayısıyla kopuzun hazin sesi de kulağı burulduğu için ağlaması şeklinde yorumlanır.”⁵⁰

Yukarıdaki tespitlere örnek olarak, Şeyhî'nin aşağıdaki beytinde akord edilen kopuzun sesi, kulağı burulan insanın ağlamasına benzetilmiştir:

*Kopuzun eyle burdılar kulagın
Ki çatlardurdu aglarken tamagın*

Şeyhî, Hüsrev ü Şîrîn, b.3212⁵¹

⁴⁹ Edith Ambros, *Candid penstrokes: the lyrics of Me'âlî an Ottoman poet of the 16th century*, Berlin 1982, s.257.

⁵⁰ Faruk Kadri Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i*, İstanbul 1963, s. 118; Ahmet Atilla Şentürk, *XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 632.

⁵¹ Fahri'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde de aynı benzetme vardır.

Kulagın kopuzun şöyle bururdu

Ki burmaktan kopuz zâri kılurdu b.4074 Şentürk, s. 632.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Nemede ve deriye sarılması

Kopuzun keçeden yapılan kılıfı, dervişlerin giydiği keçeden yapılan nemede benzetilmiştir, bu şekilde kişileştirilen kopuz şu beyitte âşıkların meclislerini gezmektedir:

*Geydügi köhne nemed sohbet-i ‘uşşâkı gezer
Yürür elden ele bî-çâre vü âvâre kopuz*

Harîmî, b2

Vasfî'nin şu beytinde ise, tanburun bir kılıfa konup kuşakla bağlanması ile keşişin zünnâr bağlaması arasında ilişki kurulmuştur. Kopuz, kirişleriyle tamburlara benzese de onlar gibi kılıfı yoktur, kuşağa/zünnâra heves etmez:

*Hem-kiriş oldu uyup gerçi ki tanbürlara
Heves itmez hele anlar gibi zünnâra kopuz*

Vasfî b3

Zâ'îfî'ye göre, kopuzun üst yüzeyinin deri ile kaplanması sebebi, feleğin darbesini yemiş olmasıdır. Bu kopuz yukarıda bahsettiğimiz perdesiz ve yayla çalınan kopuz çeşididir:

*Darb-ı dehri yedi şöyle ki sarıldı deriye
Neye benzedi yine sûz ile bî-çâre kopuz*

Zaifî, b4

Sûzî'ye göre kopuz aşk ehli olduğu için deriye sarılmıştır, çünkü aşk ehline bir koyun derisi olan post yeter:

*Çünkü aşk ehline bir dost u bir post yiter
Bir deriye sarılıp gelse n'ola yâr a kopuz*

Sûzî, b4

Sesi

Evliya Çelebi kopuzu “aygır gibi kişneyen” bir saz olarak nitelemiştir.⁵² Peçoy'dan bahsederken de, kopuzun Peçoy gazilerine özgü olduğunu ve onun sesinin “ceng etmek” için isteklendirici, harekete geçirici olduğunu söylemiştir:

*“Kopuz sazın çalmak bu Peçoy gazilerine mahsusdur, ammâ
Hudâya ayândur ol mertebe sûznâk zemzeme ile ferdaş idüp çalar
kim istimâ idenler cûş [u] hurûşa gelüp birbirlerin cenge terğib ederler.”*

⁵³

Zâ'îfî ise, onun sesinin yakıcılığından bahseder:

*Yine dil-sûz oluban başladı hoş zâra kopuz
Yine dil derdini söyletdi her etvâra kopuz*

Zaifî b1

KOPUZU KİM, NEREDE VE NASIL ÇALAR?

15.yy. tezkire yazarlarından Sehî Bey, Edirneli Sagârî'nin kopuz çalmaktaki maharetini şöyle anlatır:

“...kopuz çalmada o derece bir maharet ve el yatkınlığı kazanmıştı ki eline kopuz alıp, hazırlayıp çalmaya başlayınca Zühre'yi gökten indirir, onu, elinde olmaksızın raksa ve semaa başlatıp meclistikilerin içine ateş düşürür, böylece her birinin hay huyundan ve mest naralarından yeryüzü kargaşa, kavga ve bela dolardı.”⁵⁴

⁵² Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, I.Kitap, s.304.

⁵³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 6. Kitap, YKY, İstanbul, 2002, s. 118.

⁵⁴ Mustafa İsen, *Sehî Bey Tezkiresi/Heşt-Behişt*, Ankara,1998, s. 177-178.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Sehî Bey'den iki yüzyıl sonra Evliya Çelebi, kopuzu icad edenin Fatih zamanı vezirlerinden Ahmed Paşa olduğunu belirtir ve kopuz üstatları olarak Çelengli Şehbâz Ağa, Söhrâb Ağa, Yamalı Receb Ağa ve Boşnak Mahmûd Ağa'yı gösterir:

“Sâzendegân-ı kopuzcıyân: Neferât 30, müellifi Hersek oğlu Ahmed Paşadır. Ebü'l-feth vüzerâlarındandır....Bu sâzın üstâdı Çelengli Şehbâz Ağa ve Söhrâb Ağa ve Yamalı Receb Ağa ve Boşnak Mahmûd Ağa bunlar meşhûrdur.”⁵⁵

Yine Evliya Çelebi, kopuzun *Bosna, Budin, Kanlıca ve Eğre*'de çalındığını ve kopuzu Anadolu'da görmediğini söyler:

“Bu sâz Bosna ve Budin ve Kanlıca ve Eğre ve Tımuşvâr serhadlerine mahsusdur. Anatolida aslâ görmedik,”⁵⁶

Peçoy gazileri kopuz çalarak yolarına giderler:

“Evvelâ başlarında beyaz kalpakları ve bellerinde abdâlânvar pâlheng-i murassa ve yeşim ve balgamî taşlı kuşakları ve bellerinde kortela nâm bıçakları ve levendânlarının ellerinde topuzları ve kiminin ellerinde kopuzların çalarak yollardan ubûr ederler.”⁵⁷

Meclislerde Kopuz ve Kopuzla Şiir Okuma

Bu konuda kaynaklardan ziyade gazeller bize bilgi vermektedir. Vasfî kopuzun bütün meclislerde çalındığını söyler:

*Kankı meclisde nazar eylesen el anı çalar
Bilmezem n'eyledi bu ellere bi-çâre kopuz*

Vasfî, b2

Şânî, bir meclis tasvirinde bulunmaktadır. Meyhanede oturan insanların müzik çalan kişinin etrafında oturmalarından yola çıkan şâir, kopuzu bir emire benzetir:

*Bir iki evbaşı dürüp başına merdâne kopuz
Oturur meygede sadrına emîrâne kopuz*

Şânî, b1

Kopuz eğlence meclisinde makamla çalınmaktadır. Bu makamlardan İsfahan ve Irak şu beyitlerde söz konusu edilmiştir:

*Geh Sifâhana varur gâh kılur seyr-i 'Irâk
Her makâmı gezer âşüfte vü âvâre kopuz*

Gedâyî, b3

*Her makâmı bile seyr iyler o mutribler ile
Bu hevâda yüler âşüfte vü âvâre kopuz*

Nazmî b3

Mecliste pulları olduğu için def övünmektedir, kopuz onu bu yüzden yanından çalar:

*Bir iki pulla def hayli gererdi göğsin
Çaldı meclisde yanından anı rindâne kopuz*

Şânî, b4

Kopuzla birlikte kara düzen ve bozuk düzen adlı müzik aletleri de şu beyitte yer almıştır:

*Kara düzenle bir bozuk düzenden
Yine kaygu kopuzun Nazmî çaldık,*

Nazmî, G100-5⁵⁸

⁵⁵ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, I. Kitap, s. 304.

⁵⁶ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, I. Kitap, s. 304.

⁵⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s. 118.

⁵⁸ Ziya Avşar, *Türki-i Basit Edirneli Nazmî*, Konya 2007, s. 80.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Gerek Dede Korkut Hikâyeleri'nde gerek destanlarda kahramanlar kopuz eşliğinde şiir okumuşlar, sözlerini kopuzla söylemişlerdir. 14.yy.'da yazılmış *Süheyl ü Nev-bahâr*'da bu özelliğin devam ettiğini görmekteyiz. Bu konuyla ilgili Cem Dilçin şu yorumlarda bulunmaktadır:

“*Süheyl ü Nev-bahâr*'da *Süheyl*'in, *Nev-bahâr*'a olan aşkını, özlemine ve dertlerini dile getirdiği gazelleri, “kopuz” eşliğinde, yani “kopuz çalarak” söylemesi dikkati çeken bir özelliktir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'da görülen bu durum, destan dönemlerindeki saz eşliğinde şiir söyleme (soy soylama) geleneğinin son kalıntılarından biri olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. *Süheyl ü Nev-bahâr*'la çağdaş olan mesnevilerde, olayın kahramanlarının ağzından söylenmiş gazeller ve başka şiirler varsa da, bunlar kopuz ya da başka bir saz eşliğinde söylenmemektedir.”⁵⁹

Süheyl gazelini kopuz eşliğinde söyler:

Çü düzdi kopuzı urubanın el
Hemân lahza didi bu resme gazel

Süheyl ü Nev-bahâr, b1177⁶⁰

Sûzî'nin şu beytinde de eğlence meclislerinde kopuzla şiir okuma geleneğinden bahsedilmiştir:

N'ola bezm ehli semâ ile safâ eylese kim
Sûzî'nün şirin okur şevk ile dildâra kopuz

Sûzî, b5

TEŞBİH UNSURU OLARAK KOPUZ

Aşk Kopuzu

Osmanlı şiirinde yer alan kopuzun en çok vurgulanan özelliği “aşk kopuzu” olmasıdır. Zaifi'ye göre “kopuz”, ezeli aşktaki sırlara erişmekte ve onları söylemektedir:

Kulak ur ârif isen dinle derûndan sözünü
Ki yetişmiş ezeli işkda esrâra kopuz

Zaifi, b2

Yine 15.yy. şairlerinden Ahmed Paşa, gönül redifli meşhur murabbaında aşk kopuzundan bahseder:

Ben dimezdüm ki hevâ yolına ser-bâz gelem
Ney-i işkunla gamun çengine dem-sâz gelem
Dir idüm işk kopuzun uşadam vâz gelem
Vây gönül vay bu gönül vay gönül ey vây gönül

Ahmed Paşa⁶¹

Aşkun kopuzun ele alayın mı ne dîrsün
Âlemlere âvâze salayın mı ne dîrsün

Lütfi⁶²

Âşık, Arkadaş ve Rakîb Olarak Kopuz

Âşkın kopuzunda âşıklığın alâmetleri görülür. Şairler, bu alâmetleri beyitlerinde çeşitli edebî sanatlar vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Nazmî, kopuzu,

⁵⁹ Cem Dilçin, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*, s. 92.

⁶⁰ Cem Dilçin, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr*, s.273.

⁶¹ *Ahmed Paşa Divanı*, haz.Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1966, şiir:173, s.234.

⁶² Latifi, *Tezkiretü's-Şu'ara ve Tabsiratü'n-Nuzama*, (Haz. Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s. 484.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/ 1 Winter 2008

bağrının yufka yani delik, yanık dilli, zayıf ve ince olması sebebiyle âşıkla özdeşleştirir:

*Bağrı yufka dili nâlân teni gâyetde nahif
Benzer insâf bu kim 'âşık-ı gam-hâre kopuz*

Nazmî, b2

Revânî'nin şu beytinde, kopuz âşık olduğu için cefâ eden sevgilinin elini ve dizini (elle ve dizde çalınmasından hareketle) öpmektedir:

*Yalvarup gâh elin gâh dizin öpmez idi
Âşık olmasa Revânî o cefâ-kare kopuz*

Revânî b5

Gedâyî'ye göre âşık kopuz, "sevgiliye derdleri anlatmak" için onun eteğine yüz sürer elini ve ayağını öper:

*Yüz sürer dâmenine öper ayagın u elin
Arz ider hâlini bin derd ile bî-çâre kopuz*

Gedâyî, b2

Âşık olmasının yanında kopuz, aşk derdini paylaşan bir arkadaş (hem-nefes) olarak da beyitlerde düşünölmüştür. Nazmî kopuzun dertli sesini, dertli bir âşığa arkadaş olmasına bağlar:

*Hem-nefes olmasa bir 'âşık-ı gam-hâre kopuz
Her nefes gelmez idi derd ile bin zâre kopuz*

Nazmî, b1

Bu sebeple dert ile elden ele gezer:

*Hem-nefes olmaga bir âşık-ı gam-hâra kopuz
Gezer elden ele bin derd ile âvâre kopuz*

Vasfî, b1

Kopuz, âşıkla beraber aşk acısı da çekmektedir:

*Nazmî gibi gam-ı cânân ile dil-haste olup
Dem-be-dem zârî kılur derd ile bî-çâre kopuz*

Nazmî, b5

Diğer beyitlerden farklı olarak Gedâyî, kopuzu eli boş ve sadece kuru söz ile sevgiliye ulaşan bir rakip olarak görür:

*Ey Gedâyî nice sihr ile ne fitneyle varur
Ki eli boş kuru söz ile irer yâra kopuz*

Gedâyî, b7

Hasta

Revânî'nin şu beytinde kopuz dertle inlemesi ve çâresizliği sebebiyle hastaya benzetilmiştir. Sevgili de gönlün ve canın tabibidir. Doktor, teşhis koyarken nabzının ölçülmesini de dikkate alır. Bu durumda hastaya benzetilen kopuzun nabzı, tellerinin gerildiği sap kısmındaki titreşimlerdir. Sevgili, kopuzu çalarken bu tellere dokunacak ve kopuzun derdini anlayacaktır.

*Ey tabîb-i dil ü cân nabzını tut hâlini gör
İniler haste olup derdile bî-çâre kopuz*

Revânî, b2

Nazmî gibi kopuz da sevgilinin aşk derdiyle hasta olup inlemektedir:

*Nazmî gibi gam-ı cânân ile dil-haste olup
Dem-be-dem zârî kılur derd ile bî-çâre kopuz*

Nazmî, b5

H.z.Davud

Sûzî'nin şu beytinde kopuzun sesi, güzelliği sebebiyle Hz. Dâvud'un sesine benzetilmiştir. Hz. Dâvud'un kitabı olan Zebur da bu beyitte söz konusu edilmiştir. Kopuz, Hz. Dâvud'un sesi ile aşk Zebûr'unu sevgiliye anlatır, açıklar:

Medh okur nagme-i Dâvud ile dildâra kopuz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Şerh ider ışk Zebûrn yine ol yâra kopuz
Sûzî, b1

H.z.Eyyûb

Hadîdî'nin řu beytinde kopuz, Eyûp peygamberin göğsünün delinmesi ve kafes şeklinde olması yönünden ona benzetilmiştir. Kopuz da tıpkı onun gibi sabırlıdır ve Allah'a şükr eder:

Delinüp sine müşebbek olup Eyyûb gibi
Sabr idüp derde gelür hamd ile güftâra kopuz
Hadîdî, b4

lâle

Sûsen musikara; kopuz şekil itibarıyla uzun sapı ve gövdesiyle lâleye benzetilmiştir:

Aldı sûsen eline musikâr
Kopuzun aldı lâle kenâr

Fazlî, *Gül ü Bülbül*⁶³

ney

Kopuzun ney gibi delik olması ve bu sebepten dolayı da inlemesi řu beyitte söz konusu edilmiştir:

Delinüp bağı anun ney gibi inlediği bu
Ey Harîmî bulmaz derdine bir çâre kopuz

Harîmî, b5

öksüz

Gedâyî kopuzu öksüz oğlana benzetmiştir, bunun sebebi, mızrapla çalınarak yüzüne darbe almasıdır. Bu hâliyle yüzüne dayak yiyen bir çocuk gibi ağlamaktadır:

Zahm-ı mızrâbı yiyüp yüzine inler gam ile
Öksüz oğlan gibi her lahza gelür zâra kopuz

Gedâyî, b5

rind

Vasfî'nin řu beytinde kopuzla rindler arasında bazen çıplak olmaları bazen de nemed giymeleri bakımlarından ilişki kurulmuştur:

Gâh uryân oluban gâh nemed-pûş olup
Rindler gibi girür hâne-i hammâra kopuz

Vasfî, b3

rûm abdâlı, gedâ

Kopuz bir Rum abdâlı gibi sarhoş olup sohbet arar, bir dilenci gibi de nemede sarılır:

Rûm abdâlı gibi kanzîl olup sohbet arar
Sarlıp bir nemed içine gedâyâne kopuz

Şânî, b.5

Önce bir emir gibi el üstünde tutulur yani çalınır, sonra ise bir dilenci gibi başını hırkaya çeker:

Evvêlâ tutdı emîrâne el üstünde makâm
Hırkaya çekdi başın sonra gedâyâne kopuz

Figânî b3

yakı

Kopuz, sap kısmıyla sevgilinin şah damarına ve gövde kısmıyla da yakı gibi göğsüne yakındır:

Reg-i cândan ne aceb virse haber sıhhat ile

⁶³ Ahmet Kartal, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara 1998, s. 135.

Yakı gibi çü seni sinesine sara kopuz
Sabâyî, b2

KOPUZUN ORTADAN YOK OLMASI

16.yy.dan sonra kopuzun yerini mecliste farklı müzik aletleri almıştır. Şairler bu durumu farklı sebeplere bağlamışlardır. Mesihî, meclislerde kopuzun yerini tanburun aldığını söylediği şu beyitlerinde aslında eğlence yasağından bahsetmiştir:

Kalmadı devr-i salâhunda gidüp fışk u fesâd
Bâgda nergis-i bimârdan özge mahmûr

Bozulup sohbeti götürdi ayağı sâki
Üzülüp gerdeni götürdi kopuzu tanbûr

Mesihî, K20/17-18⁶⁴

Usûlî ve Fuzûlî de kopuzun ortadan yok olmasını Ramazan ayının gelmesine bağlamışlardır. Kopuzla birlikte kişileştirilen sürâhi ve testi de eğlence meclisinden ayaklarını çekmişlerdir:

Çü gördü kim bezendi bezm-i rûzî
Götürdi Zühre ortadan kopuzu

Usûlî, msn 1, b.80⁶⁵

Bildi mutrib ki nedir hâl götürdü kopuzun
Bezmden çekdi ayağını sürâhi vü sebû

Fuzûlî, G239-2⁶⁶

Ziyâî göz yaşını şaraba, inlemelerini de sâzın sesine benzetirken, Zühre'nin kopuzu meclisten götürmesini ister, çünkü onun inlemeleri saz görevini görmektedir:

Eşk mey nâlelerüm bezm-i gama sâz yeter
Mest-i câm-ı ezelem Zühre götürsün kopuzu

Ziyâî, G472-4⁶⁷

Nevî'nin kış mevsimini anlattığı kasidesinden alınan şu beyitte kopuz güneşe; telleri de güneş ışıklarına benzetilmiş, kış mevsiminin gelmesiyle güneşin ortadan kaybolması ve kopuzun yok olması arasında ilişki kurulmuştur:

Götürdi kopuzu bezm-i felekden
Kırup târ-ı şu'â'n mîhr-i enver

Nevî K20-11⁶⁸

Nevî, aynı tabloyu şu gazelinde de çizmiştir. Kopuz-güneş ilişkisi çerçevesinde beyitte kopuzun yerini şeştârın aldığı dillendirilmiştir:

Götürüp mîhr-i felek bezm-i cihandan kopuzu
Başladı çalmaga şeştâ yine halk-ı 'âlem

Nevî, G311-4⁶⁹

Yazımızı, Arif Nihat Asya'nın kopuzun unutulması ile ilgili şu anlamlı dizeleri ile bitiriyoruz:

Gümüş müydün altın mıydın?
Biz ki seni unutmuşuz

⁶⁴ Mine Mengi, *Mesihî Divânı*, AKM Yay., Ankara 1995, s. 77.

⁶⁵ Mustafa İsen, *Usûlî Divânı*, Ankara 1990, s. 32.

⁶⁶ Kenan Akyüz vd., *Fuzûlî Divânı*, Ankara 1990, s. 247

⁶⁷ Müberrâ Gürgendereli, *Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divânı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi 440-155, Ankara 2000, s. 328.

⁶⁸ Mertol Tulum-Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*, İstanbul 1977, s. 65.

⁶⁹ Mertol Tulum-Ali Tanyeri, *Nevî Divânı*, s. 416.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

*Sen unutma bizi kopuz*⁷⁰

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dede Korkut'la özdeşleşen ve Türklerin millî sazı olarak değerlendirilen kopuz, Osmanlı şairleri tarafından, redifi kopuz olan nazire gazellerde ve kopuzun geçtiği beyitlerde edebî benzetmelerle en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Gazellerde kopuzun en ince özelliklerine kadar anlatılmasına rağmen, müstakil mesnevilerde tasvirlerde sadece “kulağının burulması”na dikkat çekilmiştir.

Osmanlı şiirinde, “kopuz”un şekle dayalı özellikleri *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden farklı olarak estetik bir bağlamda işlenmiştir. Hikâyelerde olduğu gibi, gazellerde de kopuzla şiir okuma geleneğinden bahsedilir. Bu gelenek XVI.yy.'da hâlâ devam etmektedir. Fakat artık kopuzla “gazel” söylenmektedir.

Kopuz redifli gazelleri yazan şairlere baktığımızda çoğunun Rumeli coğrafyasında yetiştiği görülmektedir. Bu durum Evliya Çelebi'nin “Anatolida aslâ görmedik.”⁷¹ sözüne de kanıt teşkil etmektedir.

Gazellerde daha çok perdesiz-yaylı kopuzdan bahsedilir. Bu kopuzun teli hayvan kılındandır. Göğüs kısmı deri ile kaplanmış, gergin ve aynı zamanda da deliktir. Viyolonsel şeklindedir, yayla çalınır, kırışleri bağırsaktan yapılır, kılıfı ve akord burguları vardır, bunlara kulak denir. Hikâyelerde ise “kolca kopuz”dan yani kolda çalınan kopuzdan bahsedilmiştir.

XVI.yy.'dan itibaren kopuz yerini, saz, şeştâr, tambur ve uda bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Paşa Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1966, şiir: 173, s. 234.
 Akarsu, Kâmil, *Rumelili Zaiî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanından Seçmeler*, Meb Yay., İstanbul 1993, s. 160.
 Akyüz, Kenan vd., *Fuzûlî Divanı*, Ankara 1990, s. 247
 Ambros, Edith, *Candid penstrokes: the lyrics of Me'âlî an Ottoman poet of the 16th century*, Berlin 1982, s. 257.
 And, Metin , “Hem Göze Hem Kulağa Osmanlı Müziği”, *SkyLife*, Ocak 2005, s. 124.
 Asya, Arif Nihat, *Kökler ve Dallar*, İstanbul 1964, s. 52.
 Atalay, Besim, *Divânü Lügati't-Türk*, TDK Yay., Ankara 1998-1999, c.1-3.
 Atik, Arzu, *Celîlî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, İstanbul 2003, s.126, G138.
 Avşar, Ziya, *Türkî-i Basît Edirneli Nazmî*, Konya 2007.
 Avşar, Ziya, *Revânî Dîvânı*, Konya 2007,
 Caferoğlu, Ahmet, “Türk Kopuzu”, *Ülkü*, C.8, S.48, 1936, s. 211.
 Canpolat, Mustafa, *Ömer Bin Mezîd Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, TDK Yay., Ankara 1982.
 Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Ankara 1998, s.95-112.
 Çavuşoğlu, Mehmed, *Vasfî Dîvân*, İstanbul 1980.
 Dilçin, Cem, *Mesud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 92.

⁷⁰ Arif Nihat Asya, *Kökler ve Dallar*, İstanbul 1964, s. 52.

⁷¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, s. 304.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

- Diriöz, Meserret, "Kopuz ve Klasik Edebiyatımız", *Türk Kültürü*, C.14, Ankara 1976s.168.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkud Kitabı, Metin-Sözlük*, Ankara 1964, s.2.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Orhan Şaik Gökyay, YKY, İstanbul 2006, 1. Kitap, s. 304.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 6.Kitap, YKY, İstanbul, 2002, s.118.
- Gazimihal, Mahmut R., *Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.24.
- Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı (Varidâtü'l-Enikâ)*, Haz. Kudret Altun, Özlem Kitabevi, Niğde 1999.
- Gürgendereli, Müberrâ, *Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi: 440-155, Ankara 2000, s. 328.
- İsen, Mustafa, *Sehî Bey Tezkiresi/Heşt-Behişt*, Ankara, 1998.
- Karahan, Abdülkadir, *Figânî ve Divânçesi*, İstanbul 1966.
- Kartal, Ahmet, *Klâsik Türk Şiirinde Lâle*, Ankara 1998, s. 135.
- Kazan, Şevkiye, "Hâmi-zâde Celilî ve Gazelleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, (Tunca Kortantamer Özel Sayısı-I-II) Volume 2/4 Fall 2007, s. 466-494.
- Kılıç, Filiz, *Meşâ'irü'-Şu'arâ İnceleme Tenkitli Metin*, Gazi Üniversitesi SBÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi), c. 2, Ankara 1994, s. 789-790.
- Kılıç, Filiz, "Osmanlı Hânedânından Bir Şâir: Şehzâde Korkut", *Bilgi*, 1996, S.2, s.211.
- Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 102.
- Latifi, *Tezkiretü's-Şu'ara ve Tabsratü'n-Nuzama*, (haz.Rıdvan Canım), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000, s.484.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Gülşehrî Mantıkü't-Tayr* (Tıpkıbasım), Ankara 1957, s. 215, s. 297.
- Mengi, Mine, *Mesihî Divânı*, AKM Yay., Ankara 1995, s.77.
- Morkoç, Yasemin Ertek, *Eğridirli Hacı Kemal'in Camii'n-Nezair'i -Metin ve Mecmuâ Geleneği Üzerine Bir İnceleme-*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2003.
- Onay, Ahmet Talat, *Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nevi*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 340.
- Ögel, Bahaeddin *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1991, c. 9, s. 5.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *XVI.Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s.632.
- Tanrıkorur, Çinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 208.
- Tarama Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1969, C. IV, s. 2659.
- Taştan, Erdoğan, *Pervane Beg Nazire Mecmuası* (199b-230b) Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i*, İstanbul 1963, s.118.
- Tulum, Mertol - Ali Tanyeri, *Nevi Divânı*, İstanbul 1977, s. 65.
- Usûlî Divânı, haz. Mustafa İsen, Ankara 1990, s. 32
- Vasfî Divânı*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1980, s. 80.
- Zâfî Divânı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul 1970, c.2, s. 30.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*